

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД ГОВІРКОВОЮ ПАРЕМІЄЮ І ФРАЗЕМІКОЮ

Анотація. У статті представлені фраземи і паремії, характерні для спонтанного мовлення носіїв говірки одного села (Дунковиця Іршавського району Закарпатської області) — вузьколокальні, спорадичні і з ширшим ареалом побутування.

Ключові слова: фразема, паремія, говірка, Дунковиця, Закарпаття.

Summary. The article under consideration highlights phrases and paremii, characteristic of the spontaneous speech of people representing the patois of the village Dunkovytsa (Irshava region, Transcarpathia). These words may be fixed only in some areas, or may be characterized by a broad area of usage. They may be sporadic as well.

Key words: phrases, paremii, patois, Dunkovytsa, Transcarpathia.

Студіям “народної” (ареальної, діалектної) фразеології дали поштовх праці відомого фразеолога, історика мови, лексикографа Б.Ларіна. У статті “Про народну фразеологію” він витлумачив поняття “народна фразеологія” як частину “багатющої” фразеології національної мови, яка й створюється, і живе в мові народних мас, — на відміну від спеціально книжної, наприклад, біблійної, античної та індивідуально-письменницької фразеології” [7, 30].

За останні десятиліття фразеологія окремих регіонів України стала предметом комплексних дисертаційних досліджень. На матеріалі українських говірок Карпатського регіону таке дослідження було виконане В.Лавером [6]. Народну фраземіку і паремії збирав М.Грицак [2; 3], про що позитивно відгукнувся свого часу С.Бевзенко, виокремивши рукописний “Словник українських говорів Закарпатської області” М.А.Грицака як такий, у якому помітне місце відводиться й діалектній фразеології [1, 16]. Обстоюючи ідею загального (не диференційного) словника закарпатських говірок, М.Грицак застерігав від неврахування того факту, що “в діалектах є багато специфічних фразеологізмів, до складу яких входять тільки загальнонародні слова, але сам фразеологізм при тому є чисто діалектним” [3, 27].

Потреба у фіксації фраземних номінацій у словниках і фундаментальних дослідженнях продовжує залишатись актуальною. Нагальність таких кроків викликана передусім тим, що українські говірки неухильно зазнають невідворотних змін, а численні поля лексичних і фразеологічних номінацій архаїзуються [9, 431].

Пропонований у цій статті матеріал — фраземи і паремії, записані на основі тривалих спостережень за спонтанним мовленням (без жодних ознак опитування) носіїв говірки села Дунковиця Іршавського району Закарпатської області, передусім Кенеза Михайла Юрійовича (1936—2004), Торішньої (Кенез) Ганни Юріївни (1939 р. н.) та письмових і усних свідчень останньої в 2007—2008 рр. Респонденти із розряду тих осіб, які не вживають слів надміру, складаючи фрази в розрахунок на їх влучність, місткість, доречність у діалозі “між своїми”, у якому має іскритися непідробна народна кмітливість і образність. Серед зафіксованих одиниць привертають увагу і такі, що активно функціонують у різних

закарпатських говірках, і такі, що мають вузьку локалізацію (родинні), тобто такі звороти, що, починаючи конкретну життєву ситуацію (позамовну дійсність), несподівано конструюються (часом за традиційними структурними формулами або ж план вираження одиниці використовується не в готовому відомому вигляді, а з певними змінами) і миттєво фразеологізуються.

Цікаві випадки, які дозволяють простежити, як трансформується фрагмент “живого життя”, що призвів до виникнення фраземи, певний час відомий сучасникам, можливо, очевидцям, родичам тощо. Згодом ці одиниці можуть набувати достатнього поширення для відтворення в пам’яті мовців у готовому вигляді, у той же час поповнюючи частку немотивованих фразеологічних одиниць. І тільки у селі, на вулиці, у родині, де з покоління в покоління передаються перекази, сімейні історії, пригоди, можуть зберегтися (до певного часу) об’єкти номінації, а самі локальні реалії, як і у відомих етнофразеологізмах, стають часом “додатковим важелем до лінгвістичної етимології, а часто — головним, а то практично і єдиним засобом реконструкції фразеосхеми” [9, 387]. Поділяємо сумнів М.Жуйкової, що “будь-який фразеологізм сучасної мови виник унаслідок тривалого семантичного розвитку” [4, 20]. Мовні факти, — доводить дослідниця, — переконали свідчать, що в кожній мові існує чимало фразем, які утворилися без опори на готові словесні комплекси, а тому не можуть бути зараховані до класу знаків вторинної номінації [4, 20].

Механізми фразеологізації сучасні дослідники прагнуть розкрити на шляху розширення сфери об’єктів уваги, куди все частіше потрапляють спонтанні фразеологізми, примовки, приказки, дотепи (до сьогодні не визначений статус цих одиниць). Актуалізується побажання Х.Касареса вивчати фразеологію “одного села чи однієї родини” [9, 438].

До таких відносимо, зокрема, вирази із локальними реаліями. Зі значенням ‘застати несподівано, раптово, нечекано’ ¹Ригли на н’а, йак на ¹бабу Ма¹д’арку Піцінда¹ш’і. Локально-семантичний центр у цьому вислові представлений двома власними назвами: ¹баба Ма¹д’арка — дочка Мадяра Мігая Сабова; Піцінда¹ш’і — прізвисько родини Суханів. Односельчани і родичі були свідками, як Піцінда¹ш’і йшли вздовж села сватати доньку баби

Мадярки, імовірно, без попередження. У родині вже в третьому поколінні активно функціонує цей вислів для позначення ситуації з нечekanими візитами.

Вислів *огласкы пи́сати* — *о́то ичи не бо́житис'а* вживається у ситуації, коли можна змінити хід подій або рішення. Повернувся хлопець із війська, і вітчим хотів чимшвидше одружити його: “*Бе́ри Оленку Капланову. У не́йі хы́жа йе*”. — “*Та йа Фе́рениу Йо́ушкови в́ус'ём ро́к'ю́ за Оленку Капланову служу́?*” Хлопцеві подобалася Гафка Кобальова, яка жила через вулицю. “*Йа при́йшоу́ в'ашу дон'ку с'ватати*”. — “*Де ты бы́у доти́пир?*” Дон'ка п'ушла *огласкы пи́сати з Фе́дором Козубом*”. — “*Огласкы пи́сати — о́то ичи не бо́житис'а*”. [Цей рішучий хлопець, Юрко Мадярів, мій дід, прожив у щасливому шлюбі зі своєю обраницею, народивши 11 дітей].

Урвати [чийсь] *лист ис с'во́йі к'нишки* ‘розчаруватися, зневіритися в комусь, розірвати стосунки’. Коли хтось втрачав довіру діда, він мав звичку казати: “*Йа урвав тв'ій лист ис с'во́йі к'нишки*”.

Селянська психологія і досвід породжували такі примовки, які зараз часто повторюються: *Каждый у с'во́й'ю́ масти с'а сп'ече* — хто як заслужить, так буде мати. Синонімічне: *Йак постелит' — так устиц'а*.

Прода'вуц'а гусл'і! — *Та ў'то лем мо́йі будут'*. У селі жили три сім'ї євреїв (Струлі, Менглі). Старий Струль жив за два будинки від школи. Хлопчик продав свою грифельну дошку за хліб і сидів на уроці з одною рамкою від дошки. Коли дяк-учитель наближався, хлопчик хапав рамку і втікав через вікно до старого Струля. Там цілий день він носив воду, чистив коней, рубав дрова. Винагородою був нехитрий харч, а головне — уроки музики: хлопчик навчився грати на скрипці. Коли євреїв вивезли з села, на початку 1946 року їх майно продавали. Дійшла черга й до скрипки: “*Прода'вуц'а гусл'і!*”. — *Та ў'то лем мо́йі будут'*. Ніхто з односельчан не заперечував, бо всі знали, що він один заслуговує на цю скрипку. Скрипка — ровесниця мого діда (1892 р.). Потім усе життя він грав на ній на весіллях, розважав людей у свята. За час відсутності скрипаля його дружина необачно продала скрипку мандрівним циганам (у хаті була скрута). Дід пішов за своєю скрипкою вночі пішки до Загаття і відкупив її у циган за значно вищу ціну.

Помітними є фразеологічні утворення з компонентами церковної семантики, але іронічно забарвлені.

Вислів *побо́жити с'а з во́доу* виник як наслідок конкретної мовленнєвої ситуації. Дівчата випрали доріжки, а батько випадково наслідив на них. У відповідь на нарікання доньок батько жартома парирував: “*Д'ю́кы, вы а́чий с'а побо́жили з во́доу?*”

Од С'а'того в'ечора до Р'у́зда ‘недовго, протягом нетривалого часу’. У *тебе з'рош'і с'а д'ержат' од С'а'того в'ечора до Р'у́зда*.

Не ма́ти мі́ста, йак ко́полиц' у ца́рстві ‘почуватися незручно, незатишно, відчувати, що всім заважає’. Коли в хаті проводили велике прибирання і просили батька перейти з одного місця на інше, він добродушно примовляв: “*Господи, ни́де ни́е ми мі́ста, йак ко́пол'ц' у ца́рстві*”.

Бу́з світу тазда! Коли хтось поспішав або робив вигляд, що поспішає, демонструючи заклопотаність, батько робив спробу зупинити його і запрошував сісти: “*Не пи́луйте, пан'іко: Бу́з с'віту тазда — мы лем йо́го слугы!*”

У́чити за по́на. Емоційний вислів, яким виражають свою байдужість, відсутність інтересу до ситуації, особливо якщо не прислухаються до чиеїсь думки. “*Про мене учи́ть го за по́на!*”

За́дар' і Хри́ст'ю́ з'р'уб не охорон'али. Примовку вживали, якщо хтось відмовлявся заплатити (дати винагороду) за виконану роботу.

И́мити Бо́га за но́гы ‘досягти чогось особливо-го, незвичайного, вимріяного’. У слов'янському мегаконтинуумі утворює українсько-білорусько-болгарсько-хорватську фразеологію “схопити + Бога + за частину тіла (одягу)” [5, 117]. Цей поширений український фразеологізм зафіксований у дослідженні В.Лавера. А.Івченко піддає сумніву, що компонент *Бог* у моделі *взяти / схопити Бога за бороду* — це християнський Бог. Божою бородою у східних та південних слов'ян називалась остання китиця колосків, яку залишали незрізаною з ритуальною метою [5, 118]. *И́мити (у́хопити) Бо́га за но́гы* і под. є варіантами фразеологізму *взяти / схопити Бога за бороду* як наслідок народноетимологічного (антропоморфічного) переосмислення компонентів фразеологізму й ремотивації внутрішньої форми [5, 119].

Розглянуті приклади – лише невелика частка зафіксованих нами одиниць народної фразеотворчості, важливих при дослідженні походження фразеологічних одиниць, технології їх становлення, “актуалізації первісного образу” (А.Івченко).

Крім вузьколокальних, у говірці села Дунковиці зафіксовано велику кількість діалектних варіацій фразем і паремій, поширених у Карпатському регіоні.

Література

1. Бевзенко С.П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології // Мовознавство. — 1974. — № 2. — С. 15—19.
2. Грицак М.А. Подача фразеологічного матеріалу в регіональних словниках // Тези доп. до XIX наук. конф. Серія мовознавча. — Ужгород, 1965. — С. 19—24.
3. Грицак М.А. Якого типу повинні бути регіональні словники? // Тези доповідей та повідомлення XVIII наукової конференції. Серія мовознавча (травень 1964 р.). — Ужгород, 1964. — С. 24—27.

4. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: Монографія. — Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007.
5. Івченко А. Засади етимологічного аналізу української народної фразеології // Збірник Харківського історико-філологічного товариства / Харківське історико-філологічне товариство. — Харків, 1998. — Т. 7. — С. 105—122.
6. Лавер В.И. Фраземика українских диалектов Карпатского региона. — Автореф. дисс. ... докт. філол. наук. — К., 1992.
7. Ларін Б.О. Про народну фразеологію // Укр. мова в шк. — 1959. — № 5. — С. 30—36.
8. Ужченко В. Мікрофразеологізми в контексті загальномовної фразеології та етнокультури // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів / Відп. ред. В.В.Німчук. — К.: Пульсари, 2002. — С. 189—193.
9. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посібник. — К.: Знання, 2007.